

Irodalomtörténeti Közlemények

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
IRODALOMTÖRTÉNETI INTÉZETÉNEK FOLYÓIRATA

IRODALOMTÖRTÉNETI KÖZLEMÉNYEK

1959. LXIII. évfolyam 3-4. szám

SZERKESZTŐ BIZOTTSÁG:

KIRÁLY ISTVÁN, KLANICZAY TIBOR, SÓTÉR ISTVÁN, TOLNAI GÁBOR

SZERKESZTŐ:

KLANICZAY TIBOR

A SZEMLE ROVATOT SZERKESZTI:

HORVÁTH KÁROLY

Az Irodalomtörténeti Közlemények 1959/3—4. számának munkatársai: József Farkas tudományos munkatárs, kandidátus, Szauder József osztályvezető, kandidátus, Horváth Károly tudományos munkatárs, Pirnat Antal tudományos munkatárs, kandidátus, Fenyő István kiadó-vállalati lektor, V. Kovács Sándor tudományos munkatárs, Kókay György könyvtáros, Beke Ödön egyetemi tanár, akadémikus, Bognár András tanár, Levárdy Ferenc tanár, Eckhardt Sándor ny. egyetemi tanár, doktor, Mezősi Károly múzeumigazgató, tanár (Kiskunfélegyháza), Molnár István tanár, Kosjár Márton egyetemi hallgató (Szeged), Kunszery Gyula tanár, Stoll Béla tudományos munkatárs, Némédi Lajos főiskolai igazgató (Eger), Szabolcsi Miklós osztályvezető, Illes László tudományos munkatárs, Bóka László egyetemi tanár, akadémiai levelező tag, Gyenis Vilmos egyetemi tanársegéd, Vujicsics D. Sztóján egyetemi lektor, Tarnai Andor tudományos munkatárs, Varjas Béla tudományos munkatárs, Somogyi Sándor tudományos munkatárs, Szilágyi Péter tanár, Harsányi Zoltán tanár, Zimándi P. István tudományos kutató.

Szerkesztőség: Budapest, XI. Ménesi út 11—13.

TECHNIKAI SZERKESZTŐ:

KOMLOVSZKI TIBOR

GÖNDOLATOK A TANÁCSKÖZTÁRSASÁG IRODALMÁRÓL II.

(A szocialista realizmus elemei a magyar irodalomban)

A Tanácsköztársaság létrejötte nagy lehetőségeket teremtett a magyar irodalom fellendülése számára; a proletárdiktatúrában megvolt az objektív és szubjektív feltétele annak, hogy nemzeti irodalmunk igazi nagy irodalommá növekedjék. Egy új, eszmeiségében magasabb szintű, nagy formagazdagságú s a néptömegekhez közelálló irodalom megteremtésének igénye már a forradalmak előtti esztendőkből az irodalmi köztudat középpontjába került, nemcsak a Nyugat-mozgalmat túlhaladó fiatal írógenerációnál (Kassák Lajos, Komját Aladár, Nagy Lajos és mások), de magában a *Nyugat* fővonalában is. Mőricz Zsigmond fogalmazta meg ezt az igényt a legpregnansabban: „... a mi íróink közt senki sincs, aki a nép számára dolgozzon: mi mind, valami hamis látás és beállítás alapján, a nép nagy életét s bölcsességét akarjuk kiszívni, hogy mézzé kenjük a legfelső réteg, a nép kizsákmányolói számára. Osztályérdekek szolgálatában áll a magyar ki irodalom. Hogy legyen belőle nagy cél s nagy föladat nélkül nemzeti vagy világszerte ható nagy kultúra?”¹ A proletárforradalom most meghozta ezt az áhított „nagy célt és nagy föladatot” a magyar írók számára. Mert miként 1848/49-ben, az 1919-es proletárforradalomban és szabadságharcban is a társadalmi rend forradalmi megváltoztatása együtt járt a nemzeti függetlenségért vívott küzdelemmel és e forradalmi harc a nemzetközi haladás élvonalába lendítette hazánkat. Nép és nemzet, magyarság és emberség összeforrott a Tanácsköztársaság idején s ez az irodalom eszmeiségének nagy emelőjévé vált.

Irodalmunk magasabb eszmeiségének kibontakozását jelentős mértékben elősegítette, hogy a proletárforradalom előtti esztendőök társadalmi és irodalmi fejlődése következtében a modern polgári irodalom és a munkásirodalom fejlődésútja találkozott már a proletárforradalom küszöbén, aminek következményeként a Tanácsköztársaság győzelme után a haladó magyar írók — ha nem is mindegyikük fenntartás nélkül — *egységesen* állást foglaltak a Tanácsköztársaság mellett, s vállalták célkitűzéseinek írói szolgálatát. A proletárforradalom első percében tehát irodalmunk *fősodraban* — s nem periférikusan csupán — jött létre nemzeti irodalmunk egységének, a *szocializmus eszmei alapján álló egységének* a lehetősége.²

A haladó magyar írók eszmei felemelkedése, az, hogy a szocializmus ígészetének légkörében érzelmileg és eszmeileg is készek a szocialista világnézet befogadására, szorosan együtthaladt a sokoldalú formai gazdagodás lehetőségével. Ez időre már kialakult a modern magyar vers a *Nyugat* költőinél, a *Ma* körében pedig kísérletek indulnak az Európa-szerte akkor legújyszerűbb költészet, az expresszionista líra létrehozására. A világháború éveiben — különösen a forradalmi erjedés következtében — felbomlik, fellazul a regény szorosan kötött formája, ugyanakkor kialakul a nagyobb líraisággal telített, az érzelmeket és indula-

¹ MŐRICZ ZSIGMOND: Píszmóvedomec. Pesti Hírlap 1918. VI. 2. — E kérdés részletesebb kifejtését l. „Rohanunk a forradalomba” c. munkámban, 99—100., 114. és 136.

² A haladó magyar íróknak a proletárforradalomba torkolló eszmei fejlődésútját e tanulmány első részében részletesen elemzem. Gondolatok a Tanácsköztársaság irodalmáról I. ItK, 1959. 2. sz.

tokat közvetlenebbül, nyersebben kifejező novella-forma is. Ezzel egyidejűleg mind nagyobb teret kap az irodalmi igényű publicisztika az egyes írók munkásságában, hiszen a felfokozódó aktivitás, részvétel a mindennapi küzdelemben, kevésbé teszi lehetővé a gondolatok és érzelmek szépirodalomra érlelődését, műfaji megformálódását. E változások mindenekelőtt a líra és a prózairodalom terén egy olyan nagy formagazdagságú új irodalom kikovácsolódásának a lehetőségeit rejtették magukban, amely a szocialista világhoz való kötöttségével és társadalmi szemléletével egyaránt a szocialista realizmus közvetlen előkészítője lehetett volna — s bizonyos fokig lett is — modern irodalmunkban. De az akkori mozgalmas korszak, a forradalmi változások a drámaírás számára is kedvező időt teremtenek. És az az eszmei forrongás, amely a proletárforradalom kulturális életét jellemezte, természetesen segítően járult az új gondolatok, utak és irányok vállalásához.

*

Nemzeti irodalmunk fellendítését, világirodalmi nivóra való emelkedését a proletárdiktatúra nagyfokú erkölcsi és anyagi támogatással, a haladó írók fokozatos átnevelését célzó irodalompolitika kialakításával is elősegítette. Az irodalmat egész szélességében átfogó szervezeti kereteket, az Írói Szakszervezet, valamint az Írói Direktórium és Választmány felállításával a proletárdiktatúra már az első hetekben létrehozta. Miként arra az Írók Szakszervezete alakuló ülésén Barta Lajos rámutatott, olyan időkben, amikor „egy társadalom omlik össze és egy új társadalom alakul, a Szakszervezet éppen arra kell, hogy az alakulás minden mozzanatánál jelen legyen és beleépítse az új társadalom épületébe az irodalmat”. Ugyanezen az ülésen Osvát Ernő (aki ekkor már az Írói Direktórium elnöke volt) a következőkben körvonalazta a szakszervezet feladatát az összegyűlt háromszáz író előtt: „Jövőbeli munkánknak az írói szabadság, a kritika függetlensége és az írói egzisztencia biztosítottasága kell, hogy alapját képezze. Mert sem ezek a kérdések, sem az irodalom maga, amely a jobb lehetőségek megálmodása, a jövőbelátás és mint ilyen az emberi haladás folytonosságát szolgáló társadalmi tevékenységek fényoszlopa kell, hogy legyen, a jövőbeli társadalmában még nincs. Ezeknek a jegyében kell szakszervezetünket megalakítani.” Bíró Lajos felszólalása még közvetlenebbül érinti az irodalom szervezésében akkor felmerülő konkrét problémákat. Teljes joggal hangsúlyozza az előttük álló nehézségeket, hogy „a vezetőségnek olyan munkát kell elvégeznie, amelyre nincs minta, nincs semmiféle történelmi példa. Ezt a feladatot még súlyosítja az a lerongyoltság, amelyben négy és fél éves háború után társadalmunk van”. Szól az országot körülvevő gazdasági blokád következtében előállott óriási papírhányról és az egyéb körülményekről, amelyek átmenetileg nehezítik az írók alkotó tevékenységét. De bizakodik abban, hogy „az irodalmi produkcóra vonatkozó korlátozottság, minden megszorítottság, megszükitettség csak a pillanat kényszerűsége, egy átmeneti időnek a kényszerűsége. A végső cél az írók és az irodalom teljes és tökéletes szabadsága. A szakszervezet feladata lesz, hogy az átmeneti időt türhetővé és minél rövidebbé tegye”.³

Bíró Lajos másutt, egy cikkben az Írói Szakszervezet és a Szocialista Párt viszonyával foglalkozva kifejti: „ahhoz, hogy valaki író legyen, nem kell a Szocialista Párt tagjának lenni — aki a szocialista pártba belép, az ennek az elhatározásnak minden konzekvenciáját vonja le becülettel —, a szocializmustól azonban senki se feltse az irodalmat és a művészetet, és politikában járattan írók és művészek ne ugorjanak be a szocializmus rágalmozóinak, — minél inkább vérévé lett valakinek a szocialista meggyőződés, annál inkább látni fogja, hogy nem igaz, hogy a szocializmus emberszemlélete, társadalomszemlélete, történelem-

³ Barta Lajos, Osvát Ernő és Bíró Lajos felszólalását az Írók Szakszervezete alakuló ülésén ismerteti: Megalakult az Írók Szakszervezete. Fáklya 1919. V. 13.

⁴ Bíró Lajos: Az Írói Szakszervezet és a Szocialista Párt. Vörös Ujság 1919. V. 16.

szemlélete, művészi szempontból meddő és szimplista módon egyszerűsítő, — ellenkezőleg; új és termékenyítő szempontokat adhat a leggazdagabb tehetségnek . . .⁴

Mint a szakszervezet megalakulása körüli újságcikkekben és felszólalásokból kitűnik, a szakszervezet nem csupán szervezetiileg fogta össze az egész haladó nemzeti irodalmat, de az írók szószólója is volt az élet minden kérdésében, s az írók szociális problémáinak megoldása mellett ideológiai nevelésüket is feladatának tartotta, hogy a szocializmus eszméit minél előbb elsajátíthassák. Éppen az őszinte szókimondás, a nehézségek és a pillanatnyilag korlátozott anyagi lehetőségek nyílt feltárása szerezte meg az írók széles táborának bizalmát a szakszervezet vezetői, s rajtuk keresztül a proletárhatalom állama iránt.

A szakszervezettel párhuzamosan, de mint kinevezett állami irányító szerv működött az Írói Direktórium — mai szóval: végrehajtó bizottság — és az Írói Választmány; az irodalmi élet irányítása azonban ezekben a szervezetekben is az írók kezében volt. Az Írói Direktórium és Választmány, valamint a Szakszervezet vezetőségének személyi összetétele biztosította, hogy az irodalmi élet irányítása a haladó magyar irodalom *különböző* csoportjai és irányzatai legjobb képviselőinek a kezében legyen, létrehozva a vezetésben is a haladó irodalom nemzeti egységét. E vezető szervezetekben találkoztak a közös ügy, a nemzeti irodalom fellendítése szolgálatában a modern polgári irodalom, a volt *Vörösmarty Akadémia* és a munkás-irodalom, a kommunista és más munkásírók legjelentősebb képviselői. A tizenegy tagú Írói Direktórium hét tagja a volt Vörösmarty Akadémiához tartozott; Babits Mihály, Barta Lajos, Bíró Lajos, Kassák Lajos, Móricz Zsigmond, Révész Béla és Szini Gyula — kívülük Balázs Béla, Komját Aladár és Osvát Ernő vett részt a Direktórium munkájában és hivatalból Lukács György népbiztos. Az Írói Választmány tagjai között kilenc került ki a Vörösmarty Akadémia íróiból: Füst Milán, Gárdonyi Géza, Gellért Oszkár, Heltai Jenő, Karinthy Frigyes, Kosztolányi Dezső, Laczkó Géza, Schöppflin Aladár és Tóth Árpád. Ugyanígy különböző csoportok és irányzatok vezető íróiból alakult az Írói Szakszervezet Elnöksége és Végrehajtó Bizottsága is.⁵ A vezető szervek ilyen összetétele az irodalom irányításának eszmei és művészi színvonalát egyaránt biztosította. Igaz, mindezzel az irodalom egységének elsősorban szervezeti keretét teremtették meg akkor, ezeket a proletárdiktatúra szellemének megfelelő tartalommal kitölteni még elvégzendő feladat maradt.

Az írói alkotómunka anyagi és egyéb feltételeit — a lehetőségekhez képest — a proletárdiktatúra állama messzemenően biztosította. A jelentősebb írókat rendszeres havi

⁵ Az Írói Szakszervezet alakuló ülésén a következő vezetőséget választották: Elnök: Bíró Lajos. Alelnökök: Osvát Ernő, Révész Béla, Babits Mihály. Titkár: Barta Lajos. A Végrehajtóbizottság tagjai: Móricz Zsigmond, Szabó Dezső, Nagy Lajos, Szomori Dezső, Schöppflin Aladár, Szini Gyula, Elek Artur, Heltai Jenő, Komját Aladár és Kassák Lajos. (Fáklya 1919. V. 13. Megalakult az Írók Szakszervezete.) — A Közoktatásügyi Népbiztosság a következő írókat nevezte ki az Írói Direktórium, illetve a Választmány tagjaiként: Direktórium tagok: Babits Mihály, Balázs Béla, Barta Lajos, Bíró Lajos, Kassák Lajos, Komját Aladár, Móricz Zsigmond, Osvát Ernő, Révész Béla, Szini Gyula és hivatalból Lukács György, közoktatásügyi népbiztos. A Választmány tagjai: Berkes Imre, Bresztovszky Ede, Déry Tibor, Elek Artur, Farkas Antal, Fülep Lajos, Füst Milán, Gárdonyi Géza, Gellért Oszkár, Halasi Andor, Hajdú Henrik, Heltai Jenő, Jób Dániel, Kabos Ede, Karinthy Frigyes, Kortsák Jenő, Kosztolányi Dezső, Laczkó Géza, Lesznai Anna, Mikes Lajos, Moly Tamás, Nagy Lajos, Révész Mihály, Rozványi Vilmos, Schöppflin Aladár, Szabó Dezső, Szász Géza, Tóth Árpád és Várnai Zseni. (Népszava, 1919. V. 11. Az Írók Direktóriuma és Választmánya.) — Összehasonlítás végett az alábbiakban közöljük a Vörösmarty Akadémia tagjainak névsorát, *dólt betűkkel* azok neveit, akik a Tanácsköztársaság irodalmi szerveiben (Írói Direktórium, Választmány és Szakszervezet) vezető szerepet vittek: Ady Endre, Ambrus Zoltán, *Babits Mihály, Barta Lajos, Bíró Lajos, Bródy Sándor, Füst Milán, Gárdonyi Géza, Gellért Oszkár, Hatvány Lajos, Heltai Jenő, Herczeg Ferenc, Ignótus, Juhász Gyula, Kaffka Margit, Karinthy Frigyes, Kassák Lajos, Kiss József, Kemény Simon, Kosztolányi Dezső, Krúdy Gyula, Laczkó Géza, Lengyel Menyhért, Molnár Ferenc, Móricz Zsigmond, Révész Béla, Schöppflin Aladár, Szép Ernő, Szini Gyula, Szomory Dezső és Tóth Árpád.* (Pesti Hirlap 1918. XII. 3. A Vörösmarty Akadémia alakuló ülése.)

előlegben, a fiatal írókat ösztöndíjban részesítette.⁶ Ugyancsak a szabad írói alkotómunkát segítette elő, hogy a proletariátus hatalma államosította a könyvkiadást. Nyerészkedésre törekvő tőkés helyett az állam vásárolta meg a kiadásra benyújtott műveket s ezáltal lehetővé vált, hogy a művek irodalmi értékét szintén írók döntsék el; a már említett Választmány tagjai voltak egyben az állami könyvkiadás lektorai is.⁷ Korábban — évszázadokon át — a hatalom birtokosai ellenére, de gyakran elszakítva a néptömegektől is, írtak, dolgoztak a haladó írók; most a néptömegek erején épülő proletárhatalom segítő támogatásával munkálkodhattak, s amint ez tudatosodott bennük (részben épp a szakszervezet ideológiai nevelőmunkája következtében), azonnali emelő erővé vált az irodalomban. A könyvkiadás államosítása mellett nagy jelentőséggel bírt, hogy a Tanácsköztársaság művelődési politikája újabb és újabb néptömegeket tett „az irodalom fogyasztóivá”, hogy a proletárdiktatúra az olvasóközönség hallatlan kiszélesedését is magával hozta, ami nagy előrelendítője a mindenkori irodalomnak. Az írók újra egyes lehettek vérükkel, a péppel.⁸

*

Mindezek a helyes irodalompolitikai intézkedések is hozzájárultak, hogy bár a Tanácsköztársaság alig négy és fél hónapig állott csak fenn, ami nem tette lehetővé a nagy tervek és szándékok valóra érlelődését s nagy irodalmi alkotások születését sem, e rövid idő alatt is *fordulatot jelző változások* mentek végbe irodalmunk fővonalában és egy olyan minőségében új, szocialista irodalom elemei kezdtek kibontakozni — támaszkodva irodalmunk korábbi, szocialista irányba tartó elindulásaira, hajtásaira —, amelyet később a szocialista realizmus fogalmával határoztak meg. Itt kell kitérnünk arra a problémára, hogy a szocialista irodalomnak azok az eredményei, amelyek a Tanácsköztársaság idején valóvá értek a magyar irodalomban, a *szocialista realizmus elemei* létrejöttének tekinthetők-e, mivel ezen alkotó módszer elvei csak 1934-ben nyertek konkrét elvi megfogalmazást. Valóban, ha a szocialista realizmust dogmatikusan értelmezzük, mint valamiféle előírást, receptet az írók számára, amit elméletileg konstruáltak meg, nem beszélhetünk a magyar szocialista realizmus elemeinek létrejöttéről a Tanácsköztársaság irodalmában. De ha azt tekintjük, hogy a szocialista realizmus fokozatosan jött létre magában az irodalomban és első elméleti megfogalmazói csupán egy valóságban meglévő folyamatot rögzítettek és határoztak meg, akkor e folyamat, a szocialista realizmus kibontakozásának egyik legjelentősebb állomásaként kétségkívül a Tanácsköztársaság irodalmát tekinthetjük a magyar irodalomban. Scserbina vetette fel a Szovjetunió „realizmus-vitájában”,⁹ hogy a szovjet irodalom fejlődésútjának egyik nehézsége volt, „hogy az irodalomtudományban elterjedt a dogma. A skolasztikus ferdítéseknek eredménye az lett, hogy a módszert kiszakították a talajából. A szocialista realista módszer fogalmát születése első napjától elvonatkoztatták életadó alapjaitól, így labilis, ingatag tézissé vált, s megszűnt az irodalom tapasztalatainak egyenes következtetése lenni. Természetesen minden általánosítás bizonyos mértékben a konkrét anyagtól való elvonatkoztatással jár együtt, azonban a szocialista realista módszert — amelyet a művészi megismerés

⁶ Az Írói Direktórium javaslatára 143 író havonta rendszeresen kapott előleget és 58 fiatal író ösztöndíjat; az így kifizetésre előírányzott összeg meghaladta az évi 5 millió koronát.

⁷ A megjelenésre beadott művek elbírálásáért kifizetett összegek nyugtái között ott találjuk Füst Milán, Kosztolányi Dezső, Schöpflin Aladár és Várnai Zseni nevét.

⁸ A néptömegek és az írók szorosabb kapcsolatának egyik előmozdítója volt, hogy a Tanácsköztársaság idején igen gyakran tartottak előadásokat az írók, legtöbbször a színházi előadások előtt, vagy azok szüneteiben. Az írók e munkásságáról l. „Írók a közművelés szolgálatában” c. cikkemet, Népművelés 1959 március.

⁹ A vitát ismerteti és Scserbinát idézi NYÍRÓ LAJOS: A szovjet realizmus vita tanulságai. A MTA Irodalomtörténeti Intézetében 1958. december 17-én tartott vita jegyzőkönyvi kivonata (kézirat). Bp. 1959.

és megtestesítés lelkének tekintünk — mesterséges módon leválasztották a művészet élő testéről, s látszatszerű, megfoghatatlan dologgá deformálták.” A szocialista realizmus elméletének az élettől, az írói gyakorlattól történt eltávolodása, megmerevedése azonban — bár károkat okozott a szocialista irodalom fejlődése során —, semmiképpen sem változtatja meg azt az objektív irodalomtörténeti tényét, hogy a munkásmozgalomhoz kapcsolódó irodalom fejlődésútjában fokozatosan elérkezett a szocialista realizmus alkotó módszerének gyakorlatához, s ennek a gyakorlatnak megvalósult alkotásaiból vonták le az elmélet egyes tételeit.

A szocialista realista irodalom — és általában a művészetek — kifejlődését az élet siettette. Amint a történelemben feltűnik a munkásosztály, az irodalomban is megindul a munkásélet ábrázolása. S ahogyan fokozatok vannak a munkásmozgalom fejlődésében a kezdeti megmozdulásoktól az utópisztikus, majd a tudományos szocializmusig, s a tudományos világnézet létrejöttétől a proletárforradalom győzelméig egy országban, és később a kommunista világmozgalom megszületéséig, ugyanígy létrejöttek a fokozatok a munkás-ábrázolásból kinövő, szocialissá, majd szocialistává váló irodalomban is. Az utópisztikus szocializmus eszméitől áthatott polgári írók után — akik még csupán a szenvedő embert látják a munkásokban —, következő lépés a kései realisták s a naturalisták munkásábrázolása. Ők már a munkásosztály történelmi elhivatottságát is érzékelnéi kezdik, a munkásember kiszolgáltatottsága mellett ezért erejét is felvillantják az általuk ábrázolt alakokban. A következő fokozat, amikor már a munkásosztályból kinövő, vagy a munkásmozgalomhoz csatlakozó írók tollával formálódik meg a dolgozó ember alakja. Ez az irodalom eszmeiségében a szocialista mozgalomhoz kapcsolódik. Ebből következően két vonatkozásban is kiszélesedik a korábbi „szociális” irodalom ábrázolásmódjához képest: megjelenik az osztályharc szemlélete (a proletariátus végső győzelmét felvillantó elvont jövő felvázolásával vagy anélkül), másrészt pedig már nem csupán a munkásalakok rajzában, hanem általánosságban is bármilyen irodalmi hős megformálásánál érvényesül a szocialista világnézet. (Meggjegyzendő, hogy ezt az irodalmat kifejlődése során a szociáldemokrata ideológia revizionista törekvései gyakran hátráltatóan befolyásolták.) Ezt követi az íróknak a szocializmus tudományos világnézetével, a marxizmus-leninizmussal való fokozatos megismerkedése, s annak szélesebb körű elfogadása. A tudományos világnézet és a jelentős írói tehetség szerencsés találkozása új módszereket alakított ki az irodalom gyakorlatában (szórványosan, egyes íróknál már a proletárforradalom győzelmé előtt). Ez az új módszer lehetőséget nyújt az íróknak a valóság mélyebb megragadására, az élet összefüggéseinek sokoldalúbb ábrázolására; eszmeiség és művészi megformálás tekintetében egyaránt a legmagasabb igényeket támasztja e módszer az íróval szemben, ám ugyanakkor a legtöbb lehetőséget is nyújtja számára a művészi alkotás létrehozásában. Ezt a módszert határozták meg elméletileg a szocialista realizmus fogalmával.¹⁰

A Tanácsköztársaság idején az írók különböző csoportjai természetszerűleg más-más módon közelítettek a szocialista eszmeiségű és nagy formagazdagságú irodalom megalkotásához, melynek során — együttesen nézve — a szocialista realizmus néhány alapvető elemét munkálták ki. Mindenekelőtt kialakult a Tanácsköztársaság idején a haladó írók között a szocialista írói magatartás, a társadalmi fejlődés tudatos szolgálatának vállalása a proletárforradalomban és a szocialista társadalom kiépítése során, s ez lényegében a szocialista realizmus alapvető eleme. Az irodalom, mivel nemcsak tükrözi a valóságot, de annak alakulására is jelentős hatással van a maga eszmeiségével, emberformáló művészi erejével, jelentős cselekvő szerepet ad az íróknak is a társadalmi fejlődés alakításában. Az írók általában nem mindig ismerik fel az irodalom társadalomalakító szerepét, egyedül a szocialista irodalomban

¹⁰ E gondolatsor részletesebb kifejtése egy később megírandó tanulmány feladata, most csupán vázlatosan érintjük.

válik tipikus írói magatartássá a nép, a társadalmi fejlődés tudatos szolgálata, ezért alapvető jelentőségű e magatartás kialakítása a Tanácsköztársaság irodalmi életében. „Nem nézhetjük a történelmi távlat csúcsáról a dolgok folyását. Nekünk gondolattal, tettel, akarattal, a vér, az idegek tűzével és cselekvőképességével *bele kell magunkat vetni a küzdelembe...*” — írta Barta Lajos,¹¹ s ez nem csupán az ő magatartását magyarázza meg, de írók egész széles körének állásfoglalását is. A feladatok e tudatos vállalása csendül ki Móricz Zsigmond somogyi riportjaiból, s az olyan közvetlenül agitatív erejű publicisztikai cikkeiből, mint például a *Tőke*, vagy *A szentjakabi iskola*.¹² Ez fűti, forrósitja fel Juhász Gyula — Gorkij üzenetére reagáló — írásának sorait: „Gorkij lelkes és örvendetes üzenete a magyar szellemi munkásoknak új erőt ad a további küzdelemre a proletariátus végső diadaláért. Petőfi utódai, a Világzabadság pirosló zászlaja alatt rendületlenül megyünk előre az igazság szebb és jobb világa felé!”¹³ Írásművek egész sora teszi magáévá a társadalmi fejlődés, a szocializmus tudatos vállalásának gondolatát, elvetve az individualizmus, a l'art pour l'art esztétikáját. Jellemző például, hogy még Kosztolányi Dezső is eképpen tekint a forradalmak előtt vallott nézeteire a Tanácsköztársaság első napjaiban: „Mi, akik ma élünk, nem is tudjuk, hogy valójában mennyire polgári volt minden művészetünk. A tőke csíráján mindent szolgálatába szegődtetett. Az író, akit gyermekkorra óta nevelt, észre sem vette, hogy évek során micsoda gondolatokat és kétségeket vetélt el, nem látta, hogy ~~mi~~ben korlátozta szabad mozgását.”¹⁴ Elméletileg Nagy Lajos fogalmazza meg a legvilágosabban a világszemlélet, az írók tudatos állásfoglalásának szükségességét: „Nem lehet az emberről írni, hogy a művész erkölcsé ne színezzé át a munkáját, *nem lehet az emberről és társadalmáról írni ütélet nélkül*; tehát az író mindig kárhózzát és áhít.” Majd később: „Az írói alkotásnak értékét a belőle kisugárzó, az olvasó lelkét átfűtő agitatív erő teszi, tehát az írói alkotásnak tendenciái vannak. Vannak, mert az agitatív erő valamiktől *el* és valamik *felé* tör. Ezek a tendenciák szinte rejtettek és így mintegy szándéktalanok, mert a művészet nem kigondolás, hanem intenció — mégis az igazi írók sokban mindig tudatosak is.”¹⁵

A szocialista társadalmi fejlődés tudatos vállalásának egyik következménye, hogy a Tanácsköztársaság irodalmában szinte általánossá válik a múlt osztályharcos szemlélete és ábrázolása, az élet új jelenségei iránti fogékonyság, közvetlen ábrázolásuk igénye és gyakorlata. Az új élet egyes jelenségeinek ábrázolása elsősorban a líra, a karcolat, a rövid jelenet és a publicisztika műfajaiban indult meg. Nemcsak regény vagy egész estét betöltő szindarab — amelyeknek megírása hosszabb időt vesz igénybe — nem születhetett a Tanácsköztársaság négy és fél hónapja alatt, de még a viszonylag kevesebb munkát igénylő novella vagy elbeszélés is alig. S ezt nemcsak az idő rövidsége magyarázza. Olyan izgalmas, új élményekkel zsúfolt hónapok ezek, hogy nagymértékben lekötik az alkotóművészek figyelmét, gondolatvilágát. Ennek következtében az új élet ábrázolása azokban a műfajokban indult meg, amelyek lehetővé teszik az eseményekre való azonnali reagálást, a mindennapi életbe való közvetlen belenyúlást: a líra, az irodalmi riport és karcolat, portré, valamint az irodalmi igényű publicisztika területén.

A haladó írók legszélesebb egysége a bűnös múlttal, a régi világ uraival s egész rendjével — társadalomszemléletével, erkölcsi felfogásával stb. — való szembefordulás kérdésében bontakozott ki, de legtöbbször az új élet ábrázolásának igényét is hangoztatták. „Dózsa György szellemét kell megidézünk; az iskolai padból tisztelt nagy nevek viselőit kell meztelenül

¹¹ BARTA LAJOS: Lenin tanít. Fáklya 1919. V. 4.

¹² MÓRICZ ZSIGMOND: Tőke. Pesti Futár 1919. IV. 4. — A szentjakabi iskola. Somogyi Vörös Ujság 1919. IV. 15. — Móricz Zsigmond Tanácsköztársaság-alatti munkásságát részletesen elemzi CZINE MIHÁLY tanulmánya: Móricz Zsigmond a forradalmakban. ItK, 1959. 2. sz.

¹³ Gorkij Maxim üdvözlője. Népszava 1919. III. 30. — Gorkij üzenete. Délmagyarország 1919. IV. 2. (A névtelenül megjelent cikk JUHÁSZ GYULA írása.)

¹⁴ KOSZTOLÁNYI DEZSŐ: Az új színház. Színházi Élet 1919. III. 30.

¹⁵ NAGY LAJOS: Világszemlélet az irodalomban. Vörös Lobogó 1919. IV. 10.

látunk a piacon . . .” — fogalmazza meg például Krúdy Gyula az írók egyik fontos feladatáknaként a történelmi igazság szellemében fogant művek írását, hogy felvilágosítsák vele a néptömegeket: „A sokáig bolondított, jelszavakkal vágóhídra vagy kövétválasztásra vitt népek kell először felnyitni a szemét, megmutatni neki a történelmi hazugságokat.”¹⁶ Am ugyanakkor azt is hangsúlyozza, hogy új regényhősökkel kell felváltani a régieket az irodalmi ábrázolásban, s kijelenti: „Itt tíz esztendeig nem lehet egyebet írni se regénybe, se színdarabba: mint Magyarország történetét, mostani napjait.”¹⁷ Karinthy Frigyes a Martinovics kivégzését ábrázoló jelenet, a *Vérmező* megírásán kívül kis humoreszkben figurázza ki az élettől elszakadt írókat, aki nem képes a mának írni, követni az események gyors menetét s „átalussza” az élet nagy lehetőségeit.¹⁸ Kosztolányi Dezső a proletárgyerekek múltbéli szenvedéseit megható színekkel festő karcolata mellett a proletárdiktatúra megújuló színházáról és új közönségéről ír.¹⁹ Bródy Sándor a régi világot bíráló önéletrajzi „napló-részlet” után megírja az *Orgonavirágot*,²⁰ Barta Lajos *Forradalom* című jelenetét *A sötét ház* és az *Uriás földje* szomszédságában.²¹ Nagy Lajos *Az úr haragja* című novelláját a *Kétkedő polgártárs* mellett írja.²² Móricz Zsigmond Dózsa Györgyről készül regényt írni s riportorozatán túl, regénytervet is dédelget magában a somogyi termelősövetkezetekről.²³ Krúdy Gyula tetemre hívja a múlt bűnös úri Magyarországot s riportot ír a Fejér megyei termelősövetkezetekről, vagy a Szigetet a proletárforradalom napjaiban elfoglaló boldog gyerekseregről.²⁴ S kiszélesíthetjük példatárunkat olyan prózáírókkal, mint Szini Gyula, Szép Ernő, Nagy Endre és mások.²⁵ Még Szomaházy István is úgy írta meg a régi úri világot kigúnyoló novelláját, hogy a proletárdiktatúrában új életet kezdő kispolgári rétegek emberi felemelkedésére is céloz benne.²⁶

Ugyanezt a jelenséget látjuk a Tanácsköztársaság költészetében is. Tóth Árpád a proletárforradalom mellett lelkesítve szimbolikus képsorba foglalja a tőkés kizsákmányolás embertelenségét is (*Az új isten képére gondoljunk: a tőke csápjai „feltörték finom Velőért a költő zengő agyát”).* Juhász Gyula nemcsak a régi világ bűneit ostromozza, de — a franciák által megszállt, a Tanácsköztársaságtól elszakított Szegeden! — megírja szép vallomását a proletariátus mellett: *A Munkásotthon homlokára* valóban életerőt, hitet és reményt fakasz-

¹⁶ KRÚDY GYULA: Új történelmet kell írni. Magyarország 1919. IV. 16.

¹⁷ KRÚDY GYULA: Régi és új regényhősök. Magyarország 1919. III. 25.

¹⁸ KARINTHY FRIGYES: Vérmező. Színházi Élet 1919. VII. 6. — Rip. Színházi Élet 1919. IV. 27.

¹⁹ KOSZTOLÁNYI DEZSŐ: Csúnya Mariska — Szép Mariska. Pesti Napló, 1919. V. 11. — Az új színház. Színházi Élet 1919. III. 30. — Nevek nélkül. Uo. 1919. VI. 15.

²⁰ BRÓDY SÁNDOR: Egy élet története. Magyarország 1919. III. 30. — Orgonavirág. Kéziratban maradt fenn. Bemutatták 1919. V. 1.

²¹ BARTA LAJOS: Forradalom. Kéziratban maradt fenn. Bemutatták 1919 májusában. — A sötét ház. Nyugat 1919. V. 1—16. E darabot még 1918 nyarán írta Barta Lajos, de csak 1919-ben, a Tanácsköztársaság idején közölhették. — Uriás földje. Fáklya 1919. IV. 20.

²² NAGY LAJOS: Az úr haragja. Fáklya 1919. V. 8. — Kétkedő polgártárs. Április 1919. IV. 25.

²³ MÓRICZ ZSIGMOND DÓZSA-regény tervéről a Néplap ad hirt. A Néplap szépirodalmi programja. Néplap 1919. IV. 13. — Somogyi riportjait I. Pesti Hírlap 1919. IV. 15., 16. és 17., valamint A somogymegyei földműves szövetkezetek c. riportfüzetében. — Termelősövetkezeti regénytervről a Somogyi Vörös Ujság 1919. IV. 20-i számában a lap egyik munkatársa ír.

²⁴ KRÚDY GYULA: Milyen Magyarország? Pesti Futár 1919. V. 16. — A gyalogúton. Magyarország 1919. IV. 9. — Fehérvári könyv. A termelősövetkezetek Fejérmegyében. (A füzet névtelenül jelent meg, de Krúdy szerzőségét a stílusjegyzésen túl a Földművelésügyi Népbiztosságnak ezen írásért Krúdy nevére kiállított nyugtája is bizonyítja.) — Szegény gyerekek a Szigeten. Az Érdekes Ujság 1919. V. 1.

²⁵ SZINI GYULA: A polgártárs. Vasárnapi Ujság 1919. VI. 1. — Fiaim tűzkeresztje. Az Ember 1919. VII. 3. — SZÉP ERNŐ: Monokli. Vasárnapi Ujság 1919. VI. 22. — Vasárnap. Pesti Futár 1919. III. 28. — NAGY ENDRE: Mese az apostolról. Vasárnapi Ujság 1919. VI. 8. — Egy fejmunkás naplója. Pesti Hírlap 1919. V. 1. és 8.

²⁶ SZOMAHÁZY ISTVÁN: Az elakadt vonat. Uj Idők 1919. V. 20.

tott a proletárdiktatúra újbóli megteremtéséért küzdő szegedi munkások között.²⁷ A múltat osztályharcos szemlélettel elítélő költemények — vagy egyéb írások — mellett költők egész sora szól az új élet küzdelmeiről, gondjairól és boldogságáról és sok szenvedélyes hangú költemény izgat, mozgósít a Tanácsköztársaságot megtámadó imperialisták elleni honvédő harcra. Komját Aladár a forradalmat győzelemre vezető kommunisták képét mintazza meg költeményeiben, Kassák Lajos az ifjúmunkások lelkesedését örökíti meg *Boldog köszöntés* című versében, meleg líraisággal zeng az új életről Somlyó Zoltán. Oláh Gábor, Lányi Sarolta, Várnai Zseni, Barta Sándor, Kahána Mózes, Farkas Antal, Benjámín Ferenc, Peterdi Andor és sok más költő ír a proletárforradalom célkitűzéseinek tudatos szolgálatában.²⁸

A magyar irodalomnak a szocializmus irányába történt e nagyarányú kiszélesedése — amely már a szocialista realizmus elemeit is magában hordozta — nem történhetett volna meg anélkül a fejlődés nélkül, amely a századforduló óta irodalmunkban végbement, létrehozva a szocialista tendenciák egész sorát. Ennek szórványos kezdetei a XIX. század végére nyúlnak vissza, a munkásmozgalomhoz közelálló, de mindenesetre a munkásokkal rokon-szenvező költők (sok esetben csupán műkedvelők) megjelenéséig. A XX. század elején a *Népszava* köré csoportosuló költők Csizmadia Sándorral az élen már az első lépéseket teszik a szocialista magyar irodalom felé.²⁹ Központi témájuk még a munkásság nyomora, kiszolgáltatottsága, de — ha gyakran elvontan is — a forradalmi lázadás hangja is megszólal már költészetükben. Ugyanakkor a *Nyugat* indulása körüli „városias” (polgári-kispolgári) irodalomban szintén kifejezést nyert a magyar munkáosztály jelentkezése, amiből fokozatosan kinő a proletariátussal szimpatizáló, megmozdulásait üdvözlő lírai állásfoglalás — elsősorban Ady Endre, s mellette Juhász Gyula és mások verseiben. Ady fellépése nagy lendületet adott a szocialista magyar irodalom kifejlődésének. Csizmadia Sándor és általában a *Népszava* költői is megénekelték már ugyan a proletariátus erejét és az osztályharc szükségszerűségét is némelykor, de mindennek a magyar történelmi fejlődéssel való szerves összekapcsolása Ady Endre költészetében vált valóra. Ő emelte be a proletariátust a magyar köztudatban a nemzetbe, és annak is élére; költészetében a Magyarország demokratikus átalakításáért folyó forradalmi harc vezető erejévé nőnek „vérei, a magyar proletárok”. Fellépése forradalmasítóan hat magán a munkásirodalmon belül is, elég, ha Kassák Lajos és a körje csoportosuló költők új kezdeményezéseire utalunk. Kassák Lajos és köre új hangot üt meg irodalmunkban, midőn megszólaltatja a proletariátus pátoaszát, és készülődését a forradalmi küzdelemre. Megszólalásuk még sokban elvont, az expresszionizmus formaruhájában tetszelegnek, de nemcsak a munkásírók (szociáldemokraták és mások) epigon verselésével szemben, hanem a modern polgári írók jórészéhez képest is ők jelentik az újat, tartalmilag és formailag is a

²⁷ TÓTH ÁRPÁD: Az új isten. *Nyugat* 1919. IV. 1. — JUHÁSZ GYULA: A munkásotthon homlokára. Délmagyarország 1919. VII. 15.

²⁸ KOMJÁT ALADÁR: Uj Internationále (Bp. 1919.) c. kötetében. — KASSÁK LAJOS: Boldog köszöntés. *Ma* 1919. VII. 1. — SOMLYÓ ZOLTÁN: Bölcsődal. Az Érdekes Ujság 1919. VI. 12. — A falu. *Uo.* 1919. VI. 19. — A könyvek. *Uo.* 1919. VII. 25. — Dalol a föld. Borsszem Jankó 1919. V. 4. — Testvérek Májusa. *Uo.* 1919. V. 11. — OLÁH GÁBOR: Jer édesanyám. Proletárgyerekek játéka. Kéziratban maradtak fenn, első ízben közli REMETE LÁSZLÓ: Irodalom, forradalom 1917—1919. Bp. 1919. — LÁNYI SAROLTA: Tavasz 1919-ben. *Nyugat* 1919. IV. 1. — VÁRNAI ZSENI: Vörös Május. *Népszava* 1919. V. 1. — Eredj fiam. *Uo.* 1919. III. 25. — BARTA SÁNDOR: Tábórozás új földken. *Ma* 1919. VII. 15. — KAHÁNA MÓZES: Vörös vers. *Ma* 1919. VI. 1. — A poétáknak mindenfelé. *Uo.* 1919. VI. 15. — FARKAS ANTAL: Jón az öcsém. *Népszava*, 1919. III. 26. — Vörös zászló. Világzabadság 1919. IV. 1. — BENJÁMIN FERENC: A munka. Világzabadság 1919. V. 25. — Vörös madarak. *Uo.* 1919. IV. 12. — PETERDI ANDOR: Vörös vitéz. *Népszava* 1919. V. 11. — Természetesen nem soroltuk fel e költők összes — a Tanácsköztársaság idején írt — költeményeit, csupán a legjellegzetesebbeket.

²⁹ E kérdést részletesebben kifejti KOMLÓS ALADÁR: A magyar szocialisztikus líra előzményei és kezdetei. A MTA. I. osztályának Közleményei. X. kötet. 3—4 sz.

legforradalmibbat a tízes évek magyar irodalmában. S ha sokban problematikus is költészetük, éppen elvont, olykor formajátékká stilizálódó túlzott formakíséreltetéseik következtében, Ady Endre mellett ők küzdenek a legkövetkeztésebben az imperialista háború ellen, s körükből — Kassákkal szembe fordulva — nő majd ki a forradalmi proletárirók azon csoportja (Komját Aladár és köre), amely már a pártos irodalom első képviselőjének tekinthető irodalmunkban.

Három ízben érintkezett, került közelebb egymáshoz a modern polgári irodalom és a munkásirodalom, s mindegyik találkozás termékenyítő hatásának bizonyult. Első érintkezésük a Népszava Olvasótár megindítása volt 1908-ban, olyan írók közelítettek általa — átmenetileg — a munkásmozgalomhoz, mint Kosztolányi Dezső vagy Oláh Gábor. A következő állomás az 1912-es „vörös csütörtök”, amelynek során első ízben mutatkozott be a magyar munkásosztály a maga erejének tudatában, s e forradalmi fellépése szélesen visszhangzott a polgári irodalomban is. Ady Endre közvetlenül forradalomra buzdító versei mellett Babits Mihály, Bródy Sándor, Kafka Margit, Kosztolányi Dezső, Bíró Lajos, Gábor Andor és mások örökítik meg e nagy nap lázas hangulatát. A harmadik találkozásuk már a világháború közepén történik, a háborúellenes irodalmi mozgalom keretében. Ennek jellemzője, hogy Ady Endre mögé már a modern polgári irodalom egész sor jelentős képviselője zárkózik fel a forradalmi változás igényét hangoztatva, s erősen antimilitarista hangja mellett formaművészetében is jelentős szinten csatlakozik a munkásirodalom akkori élcsapata. Jellemző, hogy az 1918-as polgári demokratikus forradalom idején olyan szocialista írókat, mint Kassák Lajos és Révész Béla, beválasztanak a Vörösmarty Akadémia tagjai közé. A modern polgári irodalom és a munkásirodalom — amely legjobb képviselőiben szintén magas formakultúrát képviselt már ekkor — találkozása a proletárforradalom küszöbén nagymértékben meggyorsította egész haladó irodalmunk szocialistává fejlődésének ütemét.

A Tanácsköztársaság melletti egységes kiállást, a szocializmus építése tudatos szolgáltatának vállalását — mint láttuk — haladó irodalmunk legjellemzőbb magatartásának tekinthetjük a Tanácsköztársaság napjaiban. Persze, rövidítés lenne a proletárdiktatúra idején keletkezett szép írásaik alapján szinte valamennyi író — ha csak átmenetileg is — szocialistának vagy éppen kommunistának tekinteni: nagy többségükben nem voltak azok. Ekkora világnézeti változás máról holnapra nem is mehetett végbe bennük. A kommunista írók csoportja kiszélesült a Tanácsköztársaság idején: a proletárdiktatúra magasztos eszméi és hősi küzdelmei jónéhány olyan író edzettek kommunistává, akik korábban a haladó polgári irodalom táborához tartoztak — mint például Balázs Béla, Barta Lajos, Gábor Andor, Illés Béla és Nagy Lajos. Ugyanakkor eszmeileg magasabb szintre emelkedtek a már korábban kommunista írók is — éppen Kassák Lajos írói körével vitatkozva, mint Komját Aladár vagy Lengyel József. A haladó magyar írók zöme-egésze tehát — bár még csak ismerkedett, „barátkozott” a szocializmus eszméivel — a történelem vaslogikáját követve ráébredt egy új, emberségesebb világ felépítésének nagy lehetőségére, és maga is a megtisztulás, megváltozás vágyában égvé vállalta az új világ építésének feladatát.

A haladó magyar írók szocialistává „nevelését” a szocialista irodalom kibontakozását célzó elvi viták is segítették. Részben e vitákon keresztül érvényesült az irodalom pártirányítása. Elsősorban természetesen az irodalom szervezeti keretein keresztül érvényesült a párt irányító munkája. Egyrészt az Írói Direktóriumban, Választmányban és a Szakszervezet vezetőségében helyet foglaló kommunista írók és a velük együtt haladó író társaik munkásságán keresztül, másrészt Kun Béla és egyes írók közvetlen találkozásai, eszmecseréi, vagy újságpolemiai révén. A kommunista pártirányítást Lukács György népbiztos, Komját Aladár, Balázs Béla és Barta Lajos tevékenysége mellett Kassák Lajos és a szocialista Révész Béla is támogatta az Írói Direktóriumban való közreműködésük során. Kun Béla közvetlen irányító szerepére többen is visszaemlékeznek. Barta Lajos emlékezője szerint Kun Béla külön is tanácskozott Osvát Ernővel, a Direktórium elnökével egy-egy fontosabb irodalmi problémáról, s több ízben adott különféle irodalmi feladatot számára. Krúdy Gyula is

említést tesz egy találkozóóról, amelyen Kun Béla kifejtette irodalompolitikai nézeteit az összehívott polgári írók előtt. A kommunista pártirányítást segítette elő az is, hogy egyes kommunista vezetők — elsősorban Kun Béla és Szamuely Tibor — több ízben is felkeresték az írókat az Otthon körben és elbeszélgettek velük az aktuális politikai kérdésekről.³⁰

A pártirányítás szempontjából is, de a szocialista irodalom elvi tisztasága és mielőbbi széleskörű kifejlesztése érdekében is nagy jelentőségűek voltak a Kun Béla és egyes írók között kialakuló viták. Kun Béla közvetlen reagálását az irodalmi kérdésekre első ízben Bíró Lajosnak az Írói Szakszervezet alakulásakor elmondott azon beszédrészlete váltotta ki, amelyben az író szerint a szakszervezeti tagság azt jelenti, „hogy az illető egyáltalán tagja lett a szocialista pártnak”. S még hozzáfűzi, hogy „a szocialista párt tagsága egyáltalában nem jelent valami súlyos lelki kényszert”.³¹ Kun Béla már a következő napokban reagált erre egyik előadásában, hangsúlyozva, hogy „a szocialista párt tagjának lenni igenis súlyos lelki kényszert jelent”, az íróktól azonban senki sem követeli meg — ahhoz, hogy írasson a proletárdiktatúrában —, a szocialista párttagságot. Bíró Lajos nyilatkozatában elfogadja Kun Béla elvi álláspontját, és saját korábbi nézeteit módosítva kijelenti: „ahhoz, hogy valaki író legyen, nem kell a szocialista párt tagjának lenni — aki a szocialista pártba belép, az ennek az elhatározásnak minden konzekvenciáját vonja le becsülettel”.³²

Másik irodalmi vitáját Kassák Lajossal és csoportjával, az aktivistákkal folytatta Kun Béla. A vitát tulajdonképpen Kunfi Zsigmondnak az országos pártkongresszus ülésén elhangzott beszéde váltotta ki, amelyben általában is a proletárdiktatúra következetes alkalmazása ellen szólott, de különösen fel akarta számolni a proletárdiktatúrát a szellemi és tudományos élet területén. „A proletariátus diktatúrájának ebben a tíz hetében minden szellemi és tudományos élet abszolút pangása észlelhető — állította —, rémület ül azokon az embereken, akiknek produkálni kellene és tudnának is...”.³³ Vele vitatkozva fejtette ki Kun Béla azt az álláspontját, hogy „az a szellemi élet hanyatlott le, az a kútmérgező szellemi élet, amely a burzsoázia szolgálatában állott, amely a burzsoá állam erőszakszervezete volt és az a része, amelyet burzsoá szépirodalomnak neveztek. Új szellemi életnek, új kultúrának kell támadnia magából a proletariátusból és én bízom a proletariátus termelőjében, abban a termelő erőben, amely intézményeket lerombolt és intézményeket alkotott, hogy *meg fogja találni a szellemi élet terén is a maga kivirágzását*. Kétségtelen, hogy ez nem a Ma irodalma, amely a burzsoá dekadencia terméke. Új szellem fog megnyilatkozni a proletár szellemi élet terén, amelyből a proletariátus szelleme fog kivirágozni.”³⁴ Kassák Lajos és Szélpál Árpád a Ma írócsoportjának nevében visszaautásítja Kun Béla azon állítását, mintha az ő művészetük a „burzsoá dekadencia terméke” lenne. Kassák Lajos jogosan hivatkozik az aktivista írócsoport olyan *politikai érdemeire*, mint az antimilitarista mozgalom írói támogatása, s különösen a polgári demokratikus forradalom szocialista forradalommal való fejlesztésében vállalt tevékenysége. „Ha Ön talán nem tudná, kedves Kun elvtárs, kénytelen vagyok elmondani, hogy akkor, amikor Ön még az orosz testvérek harcában dolgozta fel erejét, mi már szóban és írásban a kommunizmusért agitáltunk Magyarországon. Mikor Ön még Oroszországban volt és itt mindenki maga alá rohadta a kiegyezési politika egyéni előnyeit, mi a Károlyi-forradalom első napján külön számot adtunk ki a Ma-ból, amelyben kiáltványt írtunk a kommunista szovjet-köztársaságért, tudományos és szigorú bírálatot mondtunk az őszirózsás forradalomról és kiáltványokat írtunk a forradalmi művészetek felszabadításáért.” Am ugyanakkor azt a korábbi elméletét is megismétli e cikkében, hogy „minden pártpolitikán,

³⁰ BARTA LAJOS szóbeli közlése. — KRÚDY GYULA: A bolsi. A tegnap ködlovagjai c. kötetében. Bp. (1924)

³¹ Megalakult az írók szakszervezete. Fáklya 1919. V. 13.

³² BÍRÓ LAJOS: Az írói szakszervezet és a szocialista párt. Vörös Ujság 1919. V. 16.

³³ Kunfi Zsigmond felszólalását közli: Népszava 1919. VI. 13.

³⁴ Kun Béla válaszatát közli: Vörös Ujság 1919. VI. 14.

nemzeti és faji ideológián túl a soha be nem érhető végcél felé indítottuk el harcunkat az emberért", vagyis a Tanácsköztársaság idején továbbra is fenntartja a lenini pártosság eszméjével szembeni álláspontját.³⁵ Kassák Lajos hangja korrekt és tisztelettudó vitapartnerével szemben. Szélpál Árpád viszont már fölényesen utasítja vissza Kun Béla bírálatát: „Mi, akik a kapitalista rend utolsó, legrohadtabb fázisába születünk bele... és a forradalom harsonái voltunk évek óta, felemelt fővel mosolygunk, amikor felelőtlen felületességgel a burzsoá dekadencia bélyegét próbálják ráncsütni.” Ám amit művészetük eszmeiségéről kifejt, éppen nem őket, hanem Kun Bélát igazolja: „Igaz az, hogy pártokhoz sohasem tartoztunk, mert a pártot a forradalmak konzerválóinak tartjuk és tiltakozunk minden pártművészet ellen, mint a művészet forradalmi erejének elikkasztása ellen. De tiltakozunk minden osztályművészet ellen is, mert a művészet mindig forradalmat jelent, tehát nem egy osztály szellemi szükségletének passzív kielégítését, hanem az egész emberiség aktív életformáját, mely szükségképpen mindig előtte jár a tömegeknek.”³⁶

Az aktivisták programját Osvát Ernő már a Tanácsköztársaság első heteiben bírálta túlzott formajátékuk miatt.³⁷ A Kun Bélával folytatott vita után egyre többen kifogásolják a *Ma* sokszor érthetetlen nyelvét, az egyes túlzottan formalista írásait. Az *Ijű Proletár* cikkírója³⁸ csakúgy, mint Szakasits Árpád, aki a munkásság szemével nézve kifogásolja, hogy „a *Ma* irodalma a forradalmat öntudatosan harcoló proletariátus irodalma volna”. Hangsúlyozza, hogy Kassák Lajosnak azzal az állításával száll vitába itt, amely „a *Ma* irodalmát egyetlen forradalmi, a művészi létre egyedül jogos irodalomnak tartja”. Helyesen állítja, hogy „az irodalomnak ezekben a gyönyörű, vajdú, harcok időkben az a feladata, hogy kiforgassa a lelkeket a múltból és új ideálokat, új erkölcsöt, új művészetet prédikáljon. De prédikáljon úgy, hogy a tömeg, amelyet végre is a maga számára akar megnyerni — meg is értse... A *Ma* nem így cselekszi!”³⁹ Szakasits Árpád szavai a Kassák-vita lényegére világítanak rá. A Tanácsköztársaság kultúrpolitikája ugyanis a különböző irodalmi irányzatok egymás mellett élésének lehetőségét megteremtette. A vita az aktivisták körül azért éleződött ki és kapott külön hangsúlyt, mert gyakran kommunista irodalomnak nevezték irányzatukat, ez pedig szükségszerűen járt azzal, hogy a lenini pártosság eszméjét valló írók — s olykor politikusok, mint pl. Kun Béla — határozottan szembeforduljanak a nézeteikben és írói gyakorlatukban megbújó antimarxista elemekkel. A Kassák-csoport írói közül néhányan a későbbi esztendőik során a kommunista világmozgalomhoz csatlakoztak — mint például Barta Sándor vagy Káhána Mózes —, a Kassák Lajos és a nézeteiket revideálni nem tudó többi író és a kommunista írók közti nézeteltérés azonban egyre mélyült a Tanácsköztársaság tragikus bukása után, s az ellenforradalmi idők hajszoltságában különböző irányzatok szembenállásává alakult. A későbbi évek vitáinak eszmei gyökerét már a Tanácsköztársaság idején vallott ellentétes nézeteikben meglelhetjük.

A Kassák Lajos és a *Ma* körül kialakuló vitát bonyolította az a korábbi, már a Tanácsköztársaság első heteiben meginduló sajtóvita, amelynek során egyes szociáldemokrata írók irodalmi formába csomagolt politikai támadást indítottak a művelődési politika kommunista irányítása ellen, s amelyet ennél fogva a Kassák-csoport „formalizmusa” elleni támadásnak tüntettek fel. Kéri Pál és Göndör Ferenc fogalmazta meg a Lukács György, Balázs Béla, Kassák Lajos és Máca János ellen írt támadássorozatot, amely mögött azonban Weltner Jakab és más szociáldemokrata vezeték álltak. Azon hamis vád ürügyén, hogy Lukácsék „hivatalos irodalomnak” kiáltották ki az aktivisták csoportját, azt követelték, hogy a kom-

³⁵ KASSÁK LAJOS: Levél Kun Bélához a művészet nevében. *Ma* 1919. VI. 15.

³⁶ SZÉLPÁL ÁRPÁD: Kun Bélának. *Ma* 1919. VI. 15.

³⁷ OSVÁT ERNŐ: A *Ma* propaganda előadása. Magyarország 1919. IV. 12.

³⁸ Ijű Proletár 1919. VII. 20. Aktivizmus, vagy a kultúrájában forradalmasított ember.

³⁹ SZAKASITS ÁRPÁD: A *Ma*. Új Idők 1919. VII. 10.

munista vezetők — Lukács György és Balázs Béla — adják át a kulturális politika irányítását „kipróbált szocialista kezekbe”, azaz önekik. Rövid sajtóharc bontakozott ki a *Népszava* és a *Vörös Ujság* között, amely a kommunista vonal győzelmével végződött; az egyesült párt vezetősége Lukács György mellett foglalt állást, és néhány hétre betiltották a támadást megindító folyóiratot, Göndör Ferenc lapját, *Az Embert*.⁴⁰ Ennek a vitának jelentősége volt a forradalmi szocialista irodalom további fejlődése szempontjából is, mert leleplezte az irodalmi szociáldemokratizmus helytelen elvi vonalát és káros gyakorlatát a proletárdiktatúra körülményei között, s az elvi tisztázásnak ez a folyamata lehetővé tette a munkásosztályhoz hű szociáldemokrata írók nagyobb tisztánlátását és a forradalmi szocialista irodalomhoz való közeledését. Ugyanakkor — a későbbiek során — e vita annyiban bonyolította az aktivisták és Kun Béla közötti nézeteltérés teljes elvi tisztázását, hogy Kun Béla ismert megjegyzése után megújuló erővel indítottak igazságtalan, a formalista mozzanatokot gúnyosan túlhangsúlyozó támadásokat, ami az amúgy is nehéz helyzetet még jobban elmérgesítette.⁴¹

Az aktivisták elméletei és írói gyakorlata körüli viták azért is kerültek az irodalmi élet középpontjába, mert munkásságukkal kapcsolatban a szocialista irodalom kimunkálásának legfontosabb problémái merültek fel. Mindenekelőtt a kommunista pártosság, az irodalom pártirányításának a kérdése. Mint láttuk, az irodalom pártirányítása a gyakorlatban lényegileg megvalósult a Tanácsköztársaság irodalmi életében. Elméletileg azonban az aktivisták jórésze kitarított amellett a — még a polgári demokratikus forradalom idején megfogalmazott — nézetük mellett,⁴² hogy a mindennapi politikában támogatják a kommunista párt irányvonalát és egész tevékenységét, azonban nem lépnek be a pártba és — ha kell, a párt irodalompolitikájával szemben is — a maguk sajátos irodalmi nézeteit érvényesítik. E vitához kapcsolhatjuk azt a szélesebbre hullámzó kérdésfeltevést az írók körében, hogy a Tanácsköztársaság politikájának, a szocializmusnak tudatos írói támogatása feltétlenül szükségessé teszi-e az íróknak a szocialista pártba való belépését. Mint fentebb láttuk, Kun Béla — ma is helyesnek mondható — válasza erre az volt, hogy ez nem feltétele a proletárdiktatúra alatt az írói munkának. Feltétele azonban: a szocialista világnézet elfogadása. Az aktivisták felfogása azért volt helytelen és súlyosabban mérlegelendő, mert ők kifejezetten a művészetet visszahúzó, elsekélyesítő körülménynek tartották a párttagság vállalását, s különöseggé azért, mivel „kommunista irodalomnak” nevezték el saját művészi irányzatukat.

Ugyancsak az aktivisták körüli vitákban merült fel az irodalmi színvonal kérdése, az irodalom és a tömegek kapcsolatának, viszonyának a problematikája is. A proletárforradalom irodalma természetesen a gáttalan individualizmus visszaszorítását jelentette a művészetben; az élet irányításába bekapcsolódó tömegek a maguk vágyainak, akarásainak kifejezését várták a forradalmi művésztől. Hevesy Iván fogalmazza meg a tömegek aktivitásán épülő új kultúra szükségességét az aktivisták folyóiratában, a *Maban*: „Az új társadalom, amelynek most küszöbén állunk, felszabadítja és felszínre hozza a tömegeket. A felszabadult mérhetetlen erőik és energiái egyensúlyba jutva és teljes hatóerejüket kifejtve, új, egyetemes kultúrát fognak létrehozni. Ez az új kultúra egész biztosan újra csak kimagasló, teremtő egyénekből fog formát kapni, kicsúcsosodni, de az is bizonyos, hogy ez a kultúra az egész társadalommal szellemi közösségben lesz és a tömegekkel szoros kontaktusban marad, mert hiszen a tömeg fog benne megnyilvánulni, a tömeg lelke fog neki életet adni. Az individuális kultúra helyébe a tömegek kultúrája lép, az egyéni művészet helyébe a szociális művészet.”⁴³

⁴⁰ E sajtóvitát I. Az *Ember* 1919. IV. 15. — *Vörös Ujság* 1919. IV. 16. és 17. — *Népszava* 1919. IV. 17. — *Vörös Ujság* 1919. IV. 18.

⁴¹ E gúnyos hangú támadások *Az Ember* csaknem minden számában megtalálhatók. Nemsokkal utóbb a Színházi Élet is bekapcsolódott a Kassák-csoport elleni támadóhadjárathoz.

⁴² Az aktivisták e nézeteit részletesebben ismertetem e tanulmány első részében. Gondolatok a Tanácsköztársaság irodalmáról I. ItK, 1959. 2. sz.

⁴³ HEVESY IVÁN: Tömegkultúra — tömegművészet. Ma 1919. IV. 10.

Vele ellentétben, ugyancsak a Maban Szélpál Árpád így fogalmazza meg az új líra fontosabb sajátosságait: „Az új líra tehát nem az individuuum állásfoglalása az étellel szemben, sem az individuuum himnusza az életért, de nem is a tömegek hangja. Az új líra az alkotó dinamikájának materializálása, annak a harcnak az eredője, melyet az individuuum ellen, a tömegek ellen és az élet ellen: az univerzalitásért harcol.” Majd így részletezi elméletét: „A tömeg ellen. Mert ez önmaga hangsúlyozásával az élet egy részét jelenti. Önmaga börtönét, mert monumentalitásán túl hatalmasabb monumentalitást nem, vagy csak az individuuum zárt obeliszkjében lát. A tömeg ellen, mert kimerül az élet keresésében. A tömeg ellen a tömegért, hogy kereső masszája elől elrúgva a határokat és célokat: újabb és újabb lehetőségek felé taszítsa.”⁴⁴ E vita szorosan kapcsolódik az irodalmi közérthetőség problematikájához, ami elméletileg szintén az aktivisták programja körüli irodalmi hadakozásban vetődött fel.⁴⁵

A megteremtendő új irodalom sajátosságos vonásait kutatva, egész sor elképzelés és meghatározás született a Tanácsköztársaság idején. Az írók általában abból a gondolatból indultak ki, hogy az irodalom egésze sokkal dinamikusabb lesz a korábnál, hiszen a forradalmi változások megörökítése ezt automatikusan hozza magával. Általánosságban a monumentalitás irányába gondolták kibontakoztatni az irodalmat, s különösen a drámairodalmat, ezáltal akarták érzékeltebbé tenni a cselekvő tömegek erejét, megjeleníteni a néptömegekben rejlő életért. A *dinamika* (mely a forradalmi mozgást fejezte ki) és a *monumentalitás* (amely a tömeget jelentette meg elképzeléseikben) mellé harmadik vonásnak a felfokozott *pátosz* igénylése került, mint az új irodalom megformálásának alapvető sajátossága. Az új művészet „centrális élményének” a töretlen életérzést fogták fel, vagyis az én és a világ, az ember és a természet egységének, egybeolvadásának élményét. Ez az egybeolvadás a mindenséggel adja meg az egyének az egyéni lét korlátain túli kiteljesedés érzetét, más szóval: az osztály nélküli társadalmat megvalósító ember — hiszen bizonyos naivitással ezt hamarosan elérhetőnek hitték 1919 írói —, akinek most már a természet legyőzete maradt életcéljával, már nem az arasznyi emberi lét problémáival vívódik, hanem az egész kozmosz valóságával. Ebből az elképzelésükből adódott, hogy — a legkülönbözőbb irányzathoz tartozó írók — szinte egyértelműen úgy képzelték el, hogy az irodalom a kommunista társadalomban fokozatosan elveszíti bizonyos kialakult sajátosságait, elsősorban a tragédiát a drámában, a tragikus mozzanatokot a lírában és epikában, s az új — a szocialista — dráma, líra vagy epika az emberek közötti harmonikus életviszonyokon épülve, részben az ember és természet konfliktusait állítja majd az ábrázolás középpontjába, másrészt pedig az irodalom elmélyül a lélekrajz, a kifinomult lélekelemzés irányába. Meglepő rokonvonásokat találunk ebben a vonatkozásban például az aktivista Barta Sándor és az impresszionista Kosztolányi Dezső, a kritikus látószögű Schöpflin Aladár, vagy az irodalmi életben irányító szerepet vállaló Balázs Béla ekkori nézeteiben. „A társadalmi szabadság, a vágatás, az örök mozgás pedig — írja Barta Sándor — a mimes apró szép halála is egyúttal, s a kő, a vas, a falak, az anyag tiszteletben tartása. Ugyanúgy az irodalomban: az apró, a helyben forgó emésztés közben kicsúszott szépségek, helyébe a nagy vonalakban, széles tereken és mindig új utakra indult emberekkel (mert ez a legmaximálisabb témalehetőség) indul meg a cselekvés. A tragédia végét jelenti ez, mert az erősek mindig és mindenek keresztlül harapják magukat ezer retteneten át a jobbjért. A fül-síktító, poros tragédiák eltűnnek, mert a tragédiák ma nem egyebek, mint az erősek köré bunkóztak alul maradt élete. Az alul maradtak élete pedig többé nem lesz probléma.”⁴⁶ Kosztolányi Dezső szerint is: „A költészet útja a kommunista államban nyílfegyenes. Megszűnnek a 'társadalmi problémák', melyeket eddig a költők lelkiismerete tartott számon és átveszi tőlük az állam, mely egy pár rendelettel gyökeresen elintézi.”⁴⁷ Schöpflin Aladár

⁴⁴ SZÉLPÁL ÁRPÁD: Az új líra felé. Ma 1919. VI. 1.

⁴⁵ L. SZAKASITS ÁRPÁD és az Ifjú Proletár fentebb említett cikkét.

⁴⁶ BARTA SÁNDOR: A kultúrájában forradalmasított ember. Ma 1919. VI. 1.

⁴⁷ KOSZTOLÁNYI DEZSŐ: Mi tűnik el? Színházi Élet 1919. IV. 13.

szintén az irodalom tartalmi-lényegbeli megváltozását várja: „Egész tömege a motívumoknak, amelyek ma uralkodó szerepet játszanak, el fog tűnni vagy át fog alakulni. A mai irodalomban például uralkodó szerepet játszanak az olyan társadalmi és lélektani komplikációk, melyeket a szegénység és gazdagság, az üzlet, a spekuláció, a rang és osztálykülönbség teremt az embernek — ez majd mind el fog maradni, ha nem lesznek szegények és gazdagok, üzérkedők és spekulánsok, elnyomók és elnyomottak . . . Egy új irodalom fog következni, amelyben kevesebb lesz az aktuális elem, a jelen körülményeivel való kapcsolat, több az általános emberi tartalom és több a koncentráció: az emberiség a külvilágtól inkább vissza fog fordulni a maga belseje felé.”⁴⁸ Hasonló elképzeléseket fejtet Balázs Béla is: „A kommunista társadalomban úgyszólván megszűnnek majd a „külső élet körülményei” drámatívumok lenni. A mindenki számára biztosított emberhez méltó élet nem szolgáltat többé témát a „társadalmi drámák” számára és a lélek közös gyökerű legmélye fog majd felvirágozni a színpadon.”⁴⁹

Igen fontos mozzanata az új irodalom kibontakozása körüli vitának az a kérdésfeltevés, hogy az irodalom szabadsága mennyire hordja magában, tételezi fel a rossz bírálatát, a hibák ostromozását, a forradalom menete, a szocializmus megvalósítása közben. Legkifejezöbben Magyar Lajos fogalmazta meg ezt a problémát. Megállapítja, hogy „a forradalomnak szüksége van a kritikára. A forradalom önmagát kritizálja, visszatér önmagába, kijavítja, helyesbíti önmagát. . . . A kritika szükséges. Amikor egy régi világ dől össze, egy régi állam rombolódik szét és egy új állam, új termelési rend épül, elkerülhetetlenek a hibák. A forradalom vihara fenéki felkavarta a régi társadalom mocsarát. Csoda-e, ha iszap, sár is kerül a felszínre? Nem csoda, természetes, érthető dolog, hogy a roppant népmozgalom folytán üvöltözök, huligánok, stréberek, karriercsinálók, érdemtelenek, zöldek is felszínre vetődnek. A proletariátus most keresi az utakat, a szervezőket, a dolgozókat és végzetes hiba lenne, ha minden bajon, tévedésen kétségbeesnénk. De éppen olyan hiba lenne, ha nem gyűjtanók meg a kritika mécsesét, nem világitanók meg a hibákat, botlásokat, kisiklásokat.”⁵⁰

Az eddigiekben vázolt problémafelvetések a Tanácsköztársaság irodalmi életének mozgalmasságát, friss szellemiségét mutatják; a többi irodalmi vitával együtt egy igen gazdag, sokoldalú irodalom kibontakozásának biztos előjelei. A viták során már több olyan kérdéskomplexummal találkozunk, amelyek — ha első megfogalmazásukban sok tévedést is tartalmaznak — lényegében már a szocialista realizmus problémakörébe vágnak. A viták során felmerült különböző álláspontok védelmezői legtöbbször vállalták a szocialista társadalom építését; az irodalom szocialista eszmeiségének követelményéből bontották ki az irodalom tartalmi és formai megújulásának, újszerűségének — általuk elképzelt — vonásait.

Eszmei újszerűsége mellett bizonyos mértékig formai téren is teremtett sajátosan új lehetőségeket a Tanácsköztársaság irodalma. Igaz, lényeges formai változás alig képzelhető el ily rövid — néhány hónapos — időszak alatt. A Tanácsköztársaság elbukott, mielőtt új eszmeiségű irodalma kialakíthatta volna a maga sajátos megjelenítési formáit, mielőtt az új tartalom meglelte volna az őt legjobban kifejező formanyelvet. Mégis, van bizonyos változás, alakulás ezen a téren is. Elsősorban az akkor keletkezett írások érzelmi telítettségében, forradalmi pátozában érzékelhető ez, ami irodalmunkban minden eddiginél gazdagabb líraiságot, forradalmi romantikus szárnyalást teremt. Talán éppen az írók lelki átalakulásából következik, hogy szinte mindegyiküknél megfigyelhető a kitérkezés vágya, s bizonyára ez eredményezi, hogy a kimondottan expresszionista — aktivista — írócsoporton túl számos más írónál is találunk ekkor expresszionista stíuselemeket. Emellett az a körülmény, hogy a népet érdeklő kérdések kerültek az irodalmi ábrázolás középpontjába, a művészi kifejezőmód bizonyos fokú letisztulásához, szükségszerű egyszerűsödéséhez is vezetett, folytatva és

⁴⁸ Az irodalom a kommunista társadalomban. Vasárnapi Ujság 1919. IV. 13. A cikk névtelenül jelent meg, de stílusáról ráismerni SCHÖPFLIN kezényomára.

⁴⁹ BALÁZS BÉLA: A nép színháza. Fáklya 1919. IV. 22.

⁵⁰ MAGYAR LAJOS: Kritika. Az Ember 1919. V. 29.

továbbfejlesztve a háború alatt megindult ilyen irányú kezdeményezéseket. Nem az írói stílus nivellálódásáról, az egyéni hangütés valamiféle közös formába kényszerüléséről van szó, ellenkezőleg: az egyéni stílus még színesebbé válik azáltal, hogy az állásfoglalás szenvedélye párosul mellé. Elég, ha Móricz Zsigmond vagy Krúdy Gyula ekkor keletkezett prózájára, Tóth Árpád vagy Juhász Gyula költeményeire utalunk. Móricz Zsigmond írásaiban a mindig is jelen levő romantikus elemek, hőseinek nagygyónvészése stb. — sokkal konkrétabbak, valóságizűbbek, amikor az életben is nagy hősi tettek születnek, s ezeket színezi át a maga romantikus színeivel. Krúdy Gyula sejtelmes hangulatú történeteinek alakjai is tapinthatóbb, emberibb közelségbe kerülnek, mihelyt az író a mindennapok szegényemberét akarja vidítani velük. S ugyanígy a lírában: Juhász Gyula vagy Tóth Árpád megőrzi sajátos formaalkatukat, de letisztultabb, a külsőleges formai eszközöktől ment, magasabbra szárnyaló költészetet hoznak létre azáltal, hogy verseikkel a magáraébredt ember nagy igazságainak igéit szórják el a milliók között. Ez a folyamat, amit — jobb híján — a stílus demokrati-zálódása folyamatának nevezhetünk, tehát elsősorban a tartalom és forma kölcsönhatásából következik, de tudatosan is segíti, sietteti kibontakozását az új irodalom kialakítására irányuló írói szándék.

Mindezek következtében racionálisabb lesz a versek felépítése; közvetlenebbé válnak a költemények immanens szerkezete és az eszmei mondanivaló közötti összefüggések. Olyan versnél, mint például Tóth Árpád *Az új isten* című költeménye, ez rögtön szembe-tűnik, ahogyan szakasról szakaszra hullámszik át és sodor magával a vers gondolati emelkedése a proletárforradalmat általánosságban szimbolizáló hívős költői képtől az egyéni-emberi megváltozás, megtisztulás vágyának szenvedélyes kifejezéséig. De bizonyos mértékig megtalálható ez a racionálisabb versépítés még az expresszionista költők akkori munkásságában is, a legjobb példa erre Kassák Lajos *Boldog köszöntés* című költeménye, amely az ifjúmunká-sokat, „az idő megjelölt küldötteit” állítja a maguk közvetlén emberségében és mégis a küzdelmeik által szinte emberfölöttivé magasítva, a költői ábrázolás középpontjába. Bár az expresszionista költők — vagy ahogyan csoportjukat elnevezték: az aktivisták — ideoló-giája, esztétikai szemlélete meglehetősen telítve volt formalista elemekkel, költői gyakorla-tukban a racionális versépítés és a közérthetőbb külső forma felé ebben az időben ők is töre-kedtek. Bizonyos fokú változást mutat a Tanácsköztársaság irodalma a költői képalkotás tekintetében is: a reménytelenség csüggeteg képeit a reménység és bizakodás képei, han-gulatelemei váltják fel, ami romantikusabbá, színesebbé varázsolja egész költészetünket a Tanácsköztársaság napjaiban.

*

Szólni kell még a Tanácsköztársaság irodalmának egy igen fontos problémájáról, arról a tényről, hogy a proletárdiktatúra utolsó két hónapjában lényegesen kevesebb írás látott napvilágot, mint az előző hónapokban. Különösen a volt polgári írócsoporthoz tartozó írók közül „hallgattak el” többen. Milyen körülmények okozták ezt? Mindenekelőtt az az egyre súlyosabbá, szinte katasztrofálissá váló papírhány, ami az imperialisták ellenséges blokádjá következtében állt elő. A papírhány okozta nehézségekről már a polgári demok-ratikuss forradalom idején sok szó esik a napisajtóban, s a számos napilap stb. megjelentetése következtében a helyzet állandóan rosszabbodik. Részben emiatt, részben politikai okokból a volt polgári napilapok — amelyekbe az írók nagy többsége írt a Tanácsköztársaság első hónapjaiban, mint a *Világ*, *Pesti Hírlap*, *Magyarország*, *Pesti Napló* stb., hogy csak a leg-jellegzetesebbeket említsük — nem jelennek meg többé,⁵¹ s megszűnik jónéhány folyóirat is. A tervezett új irodalmi folyóiratok viszont még nem indultak meg. Nyilvánvaló, hogy a

⁵¹ A volt polgári napilapok beszüntetéséről l. Vörös Ujság 1919. VI. 14. Az országos pártgyűlésről szóló beszámolót.

megmaradt lapok, irodalmi és kulturális folyóiratok, mint például a *Nyugat*, a *Ma*, az *Érdekes Ujság*, s a Szocialista Irodalmi Művészeti és Tudományos Társaság folyóirataként új formában megjelenő *Új Idők* nem tudták rögtön pótolni a megjelenési lehetőségek így támadt hiányát. A Szellemi Termékek Országos Tanácsának egy fennmaradt jegyzőkönyve szerint három új irodalmi folyóiratot kívántak megjelentetni, egy kéthetenként napvilágot látó szépirodalmi folyóiratot Osvát Ernő szerkesztésében (helyettese Nagy Zoltán), s egy hasonló lapot *Testvér* címen, ezt Komját Aladár szerkesztette volna. Barta Lajos *Emberiség* címen indított új hetilapot, amelynek azonban csupán egyetlen féligkész példánya maradt fenn.⁵² Bölöni György említi, hogy Pogány József közoktatásügyi népbiztos megbízásából ő is előkészítette egy irodalmi folyóirat kiadását, amelyet rajta kívül még Hevesi Sándor, Karinthy Frigyes és Kosztolányi Dezső szerkesztett volna.⁵³ Mindezek a kezdeményezések azonban már nem valósulhattak meg, a Tanácsköztársaságot megdöntötték, még mielőtt az új folyóiratok napvilágot láthattak.

De voltak az egyes írók „elhallgatásának” más okai is. Az írók nagy részét a proletárforradalom felemelő ereje magával sodorta, de nem minden írónál volt ez a melléállás egyértelmű, fenntartás nélküli elfogadása az új világrendnek. Minden forradalmi változástól az emberek saját vágyképeik megvalósítását várják, így voltak ezzel 1919-ben az írók is. Sokukat elsősorban a Tanácsköztársaság függetlenségi küzdelme állított érzelmileg az új rend mellé — s közrejátszott az is, hogy polgárháború nélkül győzött a proletárforradalom. Emellett az imperialista háborúért felelős úri osztályok meggyűlölése és a világforradalom várása, sőt elkerülhetetlenségének tudata lélektanilag is elősegítette csatlakozásukat a Tanácsköztársaság mellé. Az emberiségnek a véres háborúból való felemelkedését, öneszmélését látták a szocialista forradalomban. Tudatukban és érzelmileg is elfogadták a szocializmust, de a szocializmus tudományos világnézete még kevésbé volt ismert előttük. Mindebből következett, hogy amikor az osztályharc élesedni kezdett és a Tanácsköztársaság fokozatosan terrort kényszerült alkalmazni az ellenforradalmi burzsoázia letörésére, egyes polgári írók értetlenül álltak e jelenség előtt és visszahúzódtak. Mások az ellenséges blokádból származó gazdasági nehézségek, a közellátási zavarok láttán — amihez egyes túlzó, a kispolgárság bizonyos rétegeit sértő intézkedések is járultak — húzódtak vissza a közvetlen celekvéstől. Általánosabb átmeneti megtorpanást okozott az imperialista támadások fokozódása és a fronthehelyzet rosszabbodása a proletárdiktatúra utolsó két hónapjában, valamint az annyira várt világforradalom elmaradása, s az a körülmény, hogy Szovjet-Oroszország maga is élethalál harcot vívott ebben az időben s nem volt képes katonailag a Magyar Tanácsköztársaság segítségére sietni. Több író a proletárdiktatúra elkövetett hibái készítették tépelődésre, elsősorban az elmaradt földosztás. Mindehhez járult egyes szektás hangoskodók indokolatlan támadása a polgári oldalról érkező írók ellen. Együttvéve ezek az okok eredményezték egyes polgári írók befeléfordulását, töprengését s némelyikük időleges elhallgatását.

Kimondottan ellenforradalmi jellegű megnyilvánulás tulajdonképpen csak két író esetében volt a Tanácsköztársaság napjaiban. Halasi Andor említi és Kassák Lajos is emlékezik rá,⁵⁴ hogy Szabó Dezső élesen antiszemita és kommunistaellenes beszédet mondott az Írói Választmány ülésén még 1919 májusában, s Szini Gyula szállt szembe akkor vele. Szabó Dezső valójában már a proletárforradalmat köszöntő cikkében⁵⁵ felemás álláspontot foglalt el a proletárforradalmat illetően. Lelkesen üdvözli a proletariátust, amely megtörte a mindent kiszipolyozó, elembertelenítő tőke hatalmát, ám ugyanakkor a fajiság álláspontját

⁵² A Szellemi Termékek Országos Tanácsa Sajtódirektóriumának 1919. VI. 11-i jegyzőkönyve. Párttörténeti Intézet Archívuma. — Az *Emberiség* c. lapra MOLNÁR ISTVÁN hívta fel a figyelmemet.

⁵³ BÖLÖNI GYÖRGY: *Vörös lobogó. Pirkadása a magyar égnek.* Bp. 1959. 42.

⁵⁴ HALASI ANDOR: *Előszó.* Uo. 19. — Kassák Lajos: *Egy ember élete.* VIII kötetében.

⁵⁵ SZABÓ DEZSŐ: *Az egész emberért.* Nyugat 1919. IV. 1.

vallja és olyan internacionalizmus megvalósulását óhajtja, amelyben „minden fajiság kítárhajta szárnyai teljes szélességét”. Az irodalom fejlődése számára is kedvező lehetőségeket lát a proletárdiktatúrában: „Nagy szintetikus képei a kornak, a roppant szenvedés és a megmozdult jövő sohasem volt gazdagabb tér egy hatalmas szociális irodalomra, mint most.” De azt is leszögezi, hogy az új irodalmat és művészetet valamiféle osztályfeletti művészetnek óhajtja: „A művész, mint művész semmilyen osztály, semmilyen párt embere, semmiféle-ista nem lehet s felül minden világnézeten egyetlen világnézete van: az Ember. Ez az óriási szintézis, amelyben minden benne van: a múlt minden munkája, a jövő minden álma, a szavatlan anyagok, a természet boldog tágassága, a tágabb úr rohanó világai s a teremtett Isten.” Ez a mindent magába ölelő szintézis, amit Szabó Dezső „a teljes ember” kibontakozásának tekint, s amelynek a kommunizmus „csak állomása” szerinte, nem más, mint „Szent Ágoston és Marx”, a keresztény ideológia és a marxizmus valamiféle összeegyeztetése, vagyis Szabó Dezső korábbi nézeteinek forradalmi mezbe való beöltöztetése.⁵⁶

Ennek a szemléletnek következménye, hogy már április elején a *Levelek Kolozsvárra* első levelében, amelyben lelkendezve ír a proletárdiktatúráról („Oh, mennyi étellel lehet most itt élni. Most már lehet hinni, most már kell tenni és akarni.”), írók egész sorát támadja, amiért vállalják a proletárforradalom írói szolgálatát. Eleinte úgy tűnik, csak azokat gúnyolja irodalmi levelében, akik a kommunizmus mezét gyorsan magukra öltve igyekeznek mindenkit túlkiabálni az irodalomban: „Író barátaim most nagyon el vannak foglalva, mert múltjuk kommunistá elemait kotorják elő. Nem is képzeltem, hogy mennyi rengeteg kommunizmus volt eddig Magyarországon. Mindenki kimutatja, hogy már a dadáját is elvtársnak hívta, diákkorában Marx-szal aludt el.” De — burkoltan — megtámadja Móricz Zsigmondot is, törtetőnek bélyegzi, amiért „most a tőkéről botránkozik a Pesti Futárban”, Szép Ernőt „Pingipangi barátunk”-nak csúfolja és színejátszó kaméleonnak, Kassák Lajost és táborát „kedves hátulgombolósok és boldog analfabéták” együttesének.⁵⁷ A további levelekben fokozza csipkelődő támadásait, gúnyolja „Barta Lajos szovjet-novelláját a Fáklyában”, s általában az írókat, akik részt vesznek az Írói Szakszervezet munkásságában.⁵⁸ Április vége felé már teljesen iránytvesztetten, kiábrándultan írja: „Nincs isten a látszatok mélyén, nincs elosztó igazság, részeg bordélyos rángatja a fekete hajót és jajgat most már minden éjszaka.”⁵⁹ Május végén pedig már olyan nézeteket hangoztat, olyan elméletet fogalmaz meg, amely már előre vetíti a későbbi, a forradalmak bukása utáni keresztény-szocialisták szociális demagógiáját: „a most vajdúd Internacionálé a keresztényül megtisztult emberiség szent összefogása lesz” — írja. Az életről — a proletárdiktatúra mindennapjáról — már csak teljes idegenkedéssel tud szólni: „De a napok töltik belém a valóságot és úgy tele vagyok undorodással, haraggal és fájdalommal, hogy nem fér belém a tavasz és nem terem bennem kacagás többé.” Majd így folytatja: „Sohasem voltam annyi húrral keresztény, mint most.” S az osztályharcra szembenálló „emberi egyenlőség” alapján veszi védelmébe Werbőczyt, „az emberi szabadság lassú haladásában” egy előretett lépésnek tartja az ő jogrendszerét.⁶⁰ Szabó Dezső fokozatos — bár burkoltan történt — szembefordulása a proletárdiktatúrával teljesen nyilvánvaló, a problémát inkább az okozza, hogyan vált lehetségessé e támadó élű írásainak megjelentetése a Tanácsköztársaság idején. Ugyanezt a problémát veti fel az, hogy az *Elsodort falu* 1919 májusában került kiadásra. Nyilvánvalóan arról van szó, hogy a háború ellen és a tőkés világ ellen általában oly radikális álláspontot hangoztató Szabó

⁵⁶ L. NAGY PÉTER: Szabó Dezső indulása. Bp. 1958.

⁵⁷ SZABÓ DEZSŐ: Kolozsvári levelek. Vörös Lobogó 1919. IV. 17. (Első levél). A Móricz és más írók elleni támadása itt még burkolt, de szavaiból világosan felismerhető, hogy kiket támad.

⁵⁸ SZABÓ DEZSŐ: Levelek Kolozsvárra. Uo. 1919. V. 16. (Harmadik levél).

⁵⁹ SZABÓ DEZSŐ: Levelek Kolozsvárra. Uo. 1919. IV. 26. (Második levél).

⁶⁰ SZABÓ DEZSŐ: Levelek Kolozsvárra. Uo. 1919. VI. 18. (Negyedik levél).

Dezső iránt — akit kortársai a polgári radikalizmus szélső baloldalán helyet foglaló írónak tudtak — oly nagy volt az előlegezett bizalom, hogy írásait eleve (s különösebb ellenőrzés nélkül) feltételezhetően a proletárforradalom mellett valónak, de semmiesetre sem vele szembenállónak vélték és természetesnek tartották leközlését.⁶¹ Másrészt pedig éppen Szabó Dezső felemás cikkei is tanúskodnak arról, milyen szélesre — olykor túl szélesre — tárták az irodalmat irányító szervek az irodalmi szabadság kapuit.

A másik kimondottan ellenforradalmi megnyilvánulás az írók között Szász Zoltánnak a proletárforradalmat támadó beszéde volt, amelyet 1919. július 7-én tartott az Otthon körben. E beszéd következtében került sor arra az ismert incidensre, amiről Lengyel József részletesen ír visszaemlékezésében.⁶² Szász Zoltán felszólalásának ellenforradalmi hangütése annyira nyilvánvaló volt, hogy — beszéde következtében — felbomlott a Magyarországi Újságírók Szakszervezete, amelynek ülésén hangzott el Szász Zoltán felszólalása; az öntudatos, forradalmár újságírók a vezetőséggel együtt kiléptek a Szakszervezetből és megalakították a Tanácsköztársaságot híven szolgáló Szocialista-Kommunista Újságírómunkások Forradalmi Szervezetét.⁶³

Szabó Dezső vagy Szász Zoltán magatartásához viszonyítva tudjuk csak igazán felmérni a magyar írók töprengő, befeléforduló „elhallgatását” a Tanácsköztársaság utolsó heteiben. Hogy mennyire nem igazi elhallgatásról, végleges háttáfordításról, vagy méginkább szembenállásról van szó az írók zöménél, bizonyítják a Tanácsköztársaság utolsó két hónapjában megjelent írások, valamint azok a korabeli feljegyzések, vallomások, amelyeket a későbbi évek során egyes írók hagyatékában leltek. Jellemző például, hogy Móricz Zsigmond, aki május közepétől „hallgatott”, egyik visszamaradt jegyzete szerint a következőkön töpreng 1919 júniusában:

„Fegyelem és munka kell a művelődéshez.

Most a harc tisztára a munka alól való felszabadulásért folyik.

Mi fogja előidézni a munkakényszert?

Eddig előidézte a nyomor és a profitéhség.

Ki fogja elvégezni azt a munkamennyiséget, amit eddig az éhség kényszerített ki a tömegekből?

Ki fogja elvégezni azt a rendszeres termelésre irányító munkásságot, amit eddig a profitvágy izgatott ki a vállalkozókból?...”⁶⁴

A haladó magyar írók a Tanácsköztársaság utolsó percéig az új világrend szellemében írtak és alkottak. Köztudomású, hogy a művészi alkotómunkának több fázisa van, és már annak befejezését jelenti a kész mű. A Tanácsköztársaság leveretése következtében számos — a szocializmus szellemében fogant — befejezett írásmű nem láthatott már napvilágot, ezek jórészt megsemmisültek a fehérterror esztendeiben. Somlyó Zoltán verskötete például már csaknem készen állott a nyomdában a Tanácsköztársaság utolsó napjaiban.⁶⁵ Hozzá kell tennünk, hogy sok elkészült írásmű kiadatása is késett az óriási papírhány miatt, ezek a művek szintén megsemmisültek a proletárforradalom bukása utáni időkben. Számos író még az alkotás korábbi fázisaiban tartott, nekikezdett új művek írásának, vagy még csak

⁶¹ BARTA LAJOS szóbeli közlése szerint Az elsodort falu már kinyomtatva, kötés előtti állapotban feküdt az egyik nyomda pincéjében, amikor a Tanácsköztársaságot kikiáltották, s a proletárdiktatúra alatt nem olvasták el újra, úgy jelentették meg.

⁶² Szász Zoltán ellenforradalmi beszédének szövegét eredeti jegyzőkönyv alapján közli: Pesti Futár 1919. IX. 19. — LENGYEL JÓZSEF: Visegrádi utca. Bp. 1957. 181—186.

⁶³ Megalakult a Szocialista—Kommunista Újságírómunkások Forradalmi Szervezete. Vörös Újság 1919. VII. 10.

⁶⁴ Móricz Zsigmond jegyzetét közli MÓRICZ VIRÁG: Apám regénye. Bp. 1953. 192—193.

⁶⁵ SOMLYÓ GYÖRGY említi Somlyó Zoltán Válogatott versei utószavában. SOMLYÓ ZOLTÁN: Válogatott versek. Bp. 1953. 232.

töprengett a problémákon — mint Móricz Zsigmond is —, ez azonban hozzátartozik az írói munka jellegéhez. Mennyire nem általános elhallgatásról van szó, bizonyítja az is, hogy a Tanácsköztársaság utolsó húsz napjában — 1919. július 10-e és augusztus 1-e között — több mint 155 ezer koronát fizettek ki részben az akkor írt, de a bukás miatt már meg nem jelenhetett, részben a tervezett és készülő művekért az íróknak.

Hogy az írók „elhallgatása” mennyire csak átmeneti jelenség volt, a fentiekből nyilvánvaló. Ha az imperialista túlerő támadása katonailag meg nem dönti a Magyar Tanácsköztársaságot, a kommunista támadás lehetőségük nyílt volna hibáik kijavítására, legyűrték volna belső nehézségeiket, és az írók zöme továbbra is segítette volna őket az új világ építésében. Alexej Tolsztoj életútja, aki szovjetellenes emigránsból fejlődött — hazatérte után — a szovjet irodalom és a szocialista realizmus egyik legjelentősebb alakjává, bizonyító példa lehet a magyar írók nyilván bekövetkező fejlődése szempontjából, ha Magyarországon a Tanácsköztársaság tartósan fennmarad. És ez nem frázis, hiszen a Tanácsköztársaság fennmaradása feltételezi a szovjet és magyar csapatok találkozását, s ennek következtében az országot körülvevő imperialista antant-csapatok visszaszorítását, tehát az írók számára egyik legfájdalmasabb kérdés, a nemzeti függetlenség kérdésének pozitív megoldását, Trianon elkerülését. A Tanácsköztársaság fennmaradása az ellenforradalmi burzsoázia kísérleteinek szétzúzása után a forradalmi terror és a hadikommunizmus intézkedéseinek fokozatos csökkentését jelenti, a fokozatos átmenetet a szocializmus konszolidálódására, az építkezési feladatokra. Jelenti a parasztpolitika hibáinak kiküszöbölését, valószínűleg — a fennálló szövetkezetek megtartása mellett — ez részleges földosztást eredményezett volna. Minderre történtek is kezdeményezések, amint azt az utolsó hetek tanácsüléseinek s más szerveknek fennmaradt jegyzőkönyvei következtetni engedik.⁶⁶

E változtatásokra azonban már nem kerülhetett sor. A Tanácsköztársaság leverése után vad ellenforradalmi terror következett az irodalmi életben is. Írókat börtönöztek be, hallgattattak el, vagy szorítottak évtizedekre emigrációba. De a magyar írók 1919 után is magukban hordozták a forradalmi korszak élményét: e rövid időszak hatása — csalódások és elvfeledások mellett is — felismerhető a két háború közötti irodalmunk egész arculatán, mind a *Nyugat*, mind pedig az új irodalmi mozgalmak íróinál. A két háború közötti munkásságukat csak úgy tudjuk igazán megérteni, ha ismerjük és figyelemmel kísérjük az 1918/19-es forradalmak idején keletkezett írásaikat, kibontva azokból akkori élményanyaguk s akkori érzelmviláguk egész tartalmát.

Фаркаш Йозеф

РАЗМЫШЛЕНИЯ О ЛИТЕРАТУРЕ ВЕНГЕРСКОЙ СОВЕТСКОЙ РЕСПУБЛИКИ II.

(Зачатки социалистического реализма в венгерской литературе)

В настоящей статье автор излагает и анализирует — в качестве продолжения появившейся под подобным названием в предыдущем номере журнала «Историко-литературные Сообщения» работы — взятые на себя задания сознательных венгерских прогрессивных писателей, служивших целям пролетарской революции 1919 года. Статья распространяется на деятельность органов управлявших в то время литературной жизнью на деятельность Директории и Комитета писателей, далее Профсоюза писателей, так же как и на изложение выдвинутых принципиальных дискуссий, новых литературных представлений. Автор подробно занимается с теми чертами литературы Венгерской Советской Республики, которые уже тогда создали элементы социалистического реализма в современной венгерской литературе. В заключение автор анализирует своеобразные проблемы последних двух месяцев пролетарской революции. Наряду с касающимися идейного содержания вопросами в статье приводятся также и возникающие формальные проблемы.

⁶⁶ L. SZEMERE VERA: A munkás-paraszt szövetség egyes kérdései 1919-ben. Párt-történeti Közlemények 1959. 1. sz.